

# Ženski likovi u romanu Kamen na cesti Marije Jurić Zagorke

---

**Crnoja, Tabita**

**Undergraduate thesis / Završni rad**

**2023**

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:697841>

*Rights / Prava:* [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-07-10**



*Repository / Repozitorij:*

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



SVEUČILIŠTE U RIJECI  
FILOZOFSKI FAKULTET

**Tabita Crnoja**

**Ženski likovi u romanu *Kamen na cesti*  
Marije Jurić Zagorke**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI  
FILOZOFSKI FAKULTET  
Odsjek za kroatistiku

Tabita Crnoja

Matični broj: 0009073329

Ženski likovi u romanu *Kamen na cesti*  
Marije Jurić Zagorke

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: doc. dr. sc. Mario Kolar

Rijeka, 1. rujna 2023.

## IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova *Ženski likovi u romanu „Kamen na cesti“ Marije Jurić Zagorke* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Marija Kolar.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u završnom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Potpis

Tabita Crnoja

---

# Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. O Mariji Jurić Zagorki i njezinoj književnosti.....	2
3. O romanu <i>Kamen na cesti</i> .....	3
4. Analiza likova i odnosa.....	5
4.1. Mirjana Grgić .....	5
4.2. Majka Jelena i patologija ljubomore .....	6
4.3. Ubiti majku u sebi .....	8
4.4. Dadilja Marta kao majčinska figura .....	9
4.5. Časna sestra Bernarda kao mentorica.....	10
4.6. Tri Mirjanine majke .....	11
4.7. Kuma, majčina desna ruka .....	12
4.8. Nagyjeva majka i odgoj sinova .....	14
4.9. Sestra Dorica i obiteljsko naslijeđe .....	15
4.10. Žena prerusena u muškarca i Zagorkin koncept androginije .....	16
4.11. Prijateljica Ružica i prokletstvo neudane žene.....	18
4.12. Umjetnica i ideja o privilegiji lijepe žene .....	20
5. Zaključak.....	22
6. Literatura.....	24
7. Sažetak i ključne riječi .....	25
8. Naslov i ključne riječi na engleskom jeziku .....	25

# 1. Uvod

Marija Jurić Zagorka (1873. – 1957.) u mnogočemu je prednjačila u svoje vrijeme. Naša je prva profesionalna novinarka, prva autorica popularne književnosti, a do danas je ostala i najčitaniji autor. Zagorka je zanimljiva i kao feministica, među prvima se kao žena izborila za pozicije koje su dotad bile isključivo namijenjene muškarcima. Očekivano, zbog toga je nailazila na veliki otpor. Budući da je iskusila nepravdu zbog činjenice da je žensko i da je žena, zanimljivo je proučiti kakve je ženske likove ona sama stvarala, kakve položaje im je namjenjivala i u kakve ih je suodnose stavljala te kako njene junakinje problematiziraju položaj žene u društvu.

Naročito je za takvu analizu pogodan roman *Kamen na cesti* zato što je u njemu posebno naglašena feministička crta. Roman se izdvaja iz Zagorkina opusa zato što u njemu autorica odbacuje tipičnu ljubavni zaplet i fokusira se na borbu glavne junakinje protiv represije koja sreću i slobodu pronalazi upravo bježeći od braka i muža. Stoga će ovaj rad analizirati odabrane ženske likove upravo iz tog romana.

Najprije će se predstaviti posebnosti i karakteristike autoričinog stvaralaštva, a potom samog romana. Središnji je dio rada analiza ženskih likova. Rad se pritom neće previše zadržavati na liku glavne junakinje Mirjane Grgić nego će prvenstveno analizirati odabrane sporedne ženske likove i njihov utjecaj na formiranje identiteta glavne junakinje ili njihovu funkciju u odnosu na Mirjanu. Dakle, analizirat će se ženski likovi i njihovi međusobni odnosi, kao i kakva je dinamika tih odnosa. Usto, razmotrit će se i ideje i koncepti koje ti likovi donose sa sobom i predstavljaju u romanu. Odabrani sporedni ženski likovi su Mirjanina majka Jelena, dadilja Marta, učiteljica Bernarda, kuma, svekrva (Nagyjeva majka), sestra Dorica, neimenovana žena prerusena u muškarca, prijateljica Ružica i neimenovana mlada umjetnica.

## 2. O Mariji Jurić Zagorki i njezinoj književnosti

Marija Jurić Zagorka bila je hrvatska novinarka, feljtonistica i spisateljica. U hrvatskoj se književnosti ističe kao najplodnija autorica (Šicel 2009: 126), koja je pritom „ostala do današnjeg dana najčitaniji hrvatski pisac“ (Nemec 1998: 74).

Zagorka je stvarala neovisno od književnih strujanja u njeno doba, stvarala je s namjerom i konkretnim ciljem, prihvaćajući pritom poruku svog mecena Josipa Jurja Strossmayera da stvori svijest o nacionalnom identitetu u hrvatskom narodu, što može najbolje postići kroz žanr povijesnog romana. Tako poetiku svojih povijesnih romana temelji na Šenoinu nasljeđu domoljubnog, moralnog i odgojnog usmjeravanja publike (Nemec 1998: 76). Neki od njezinih najpoznatijih povijesno-popularnih romana su *Grička vještica* (1912.), *Republikanci* (1916.), *Kći Lotrščaka* (1921.), *Gordana* (1934.) i *Jadranka* (1953.).

Uvijek imajući publiku na umu prilikom pisanja i, još bitnije, vrlo dobro poznavanje iste te publike, doprinijelo je, dakako, njenoj velikoj popularnosti, ali se i uvelike odrazilo na Zagorkino oblikovanje građe u romanima. Fabula je hipertrofirana, likovi su uglavnom plošni i bez individualiteta, nerijetko se koristi crno-bijela tehnika, gotovo nema mjesta psihologizaciji, a često se pojavljuju i klišeji. U tome, između ostaloga, leži uzrok zlonamjernih kritika na račun Zagorkine književnosti, kritika koje su se donosile sa stajališta „visoke“ književnosti. Zagorka se za života suočavala s njima, poručujući da je ona najprije novinarka, a da su njezini romani priprosto štivo za puk. Zagorka, zaokupljena recepcijom tzv. običnih čitatelja, pokazala je zapravo izrazitu žanrovsku svijest koja računa na interakciju pisca i čitatelja, a koje tada još nema u kanoniziranoj hrvatskoj književnosti (Detoni Dujmić 1998: 157). Zagorka je prepoznala da čitatelji imaju potrebu za ponavljanjem poznatog. Tako je, među ostalim, napisala i prvi hrvatski kriminalistički roman *Kneginja iz Petrinjske* (1910.) ulice te prvi fantastični roman *Crveni ocean* (1918.). Njezina inovativnost tako leži u načinu na koji se obnavljaju poznati klišeji, a njezina maštovitost u vrsnom fabuliranju.

### 3. O romanu *Kamen na cesti*

*Kamen na cesti* roman je koji je najprije u nastavcima izlazio u *Ženskom listu* od 1932. do 1934. godine, i to pod naslovom *Na cesti: roman jedne spisateljice*. Potom je 1936. godine izlazio pod naslovom *Na mučilištu* u *Hrvatskom dnevniku*. Godine 1938. izlazi kao samostalna knjiga. Radi se o feljtoniziranoj inačici bildungs-romana s prenaplašenim motivom ugrožene osobnosti i s jakom feminističkom crtom (Detoni Dujmić 1998: 165). Prisutna je još i domoljubna, nacionalna ideja. Iako feljtonski roman, forma koja je karakteristična za Zagorku, roman se žanrovski ne može svrstati u popularnu književnost, već se kreće unutar tradicije socijalno-psihološkog realizma (Grdešić 2008: 642). Romanom Zagorka preispituje dominantne bračne ili obiteljske zaplete, odnosno *Kamen na cesti* označava raskid s takvim zapletom i na nov način obrađuje problem položaja žene u braku i društvu (Grdešić 2010: 256). Roman je okupiran Mirjaninom borbom protiv represije i nema tragova ljubavnog zapleta. Isto tako, radi se o anomaliji u Zagorkinom opusu: roman nema sretan kraj.

Kako je Zagorka građu za roman crpila iz vlastite biografije, roman se često doživljava kao romansirana autobiografija, pa je čak igrao ulogu i u službi rekonstruiranja njezine biografije. Tomu je primjer i monografija Stanka Lasića *Književni počeci Marije Jurić Zagorke* iz 1986. godine. Istina je da postoje sličnosti između Zagorke i glavne junakinje i njihovog života. Istina je i da roman prati životni put Mirjane Grgić i da je fokalizacija fiksno vezana uz njezin lik pa se radi o personalnoj naraciji. Veći je dio romana pisan u prezentu pa je ostavljen dojam da je vrijeme pripovijedanja približeno vremenu lika, odnosno vremenu priče. Umetnuti su također ulomci Mirjanina dnevnika koji su pisani u prvom licu, a pojavljuju se i kraći unutarnji monolozi, gdjekad i bez navodnih znakova. Ipak, pripovjedač je impersonalan, u trećem licu. Tako se ne može govoriti o autobiografskom ugovoru koji, između ostalog, zahtjeva pripovijedanje u prvom licu.

Isto tako, kategorija autobiografičnosti znatno komplicira analizu jer „u autobiografijama se susreću dva načela proizvodnje diskursa: načelo fikcionalizacije i načelo fakcionalizacije“ (Brešić 2015: 166). Kako bi se izbjeglo nepotrebno zaplitanje u probleme što je fikcija, a što fakcija, što izmišljeno, a što „stvarni život“, ovaj rad će roman promatrati isključivo kao fikcionalno djelo. Napokon, kako i Maša Grdešić argumentira, da je Zagorka htjela napisati autobiografiju, napisala bi autobiografiju, a ne roman (Grdešić 2008: 646).



Kao što je spomenuto, roman je svojevrсна anomalija u Zagorkinom opusu. Zagorka zapravo piše svojevršnu „antiromancu“ koja se suprotstavlja stereotipima idealnog ljubica na koji je čitalačka publika navikla kad je riječ o Zagorkinim romanima. Svrha pripovijedanja u romanu nisu ljubavni zapleti koji završavaju sretnim brakom, već upravo suprotno, sreća glavne junakinje proizlazi iz raskida i rastave braka te u samostalnosti stečenoj vlastitim radom (Grdešić 2008: 640). Roman je zaokupljen položajem žene u braku, a potom i u društvu i prati glavnu junakinju Mirjanu u njenim pokušajima emancipiranja i osamostaljivanja koje nailazi na otpor u okolini.

Zagorkini su tekstovi, kako piše Krešimir Nemeč, u svoje doba bili politički subverzivni zbog protuaustrijskog i protuugarskog stava, kritike Khuen-Héderváryjeve vladavine i u tonu poticanja na borbu za nacionalnu neovisnost (Nemeč 1998: 77). Taj je politički signal također prisutan i u *Kamenu na cesti*, no Maša Grdešić napominje kako se to danas može doživjeti kao banalno imajući na umu da pripada ideologemima dominantne kulture, ali feminizam zadržava svoj subverzivni impuls (Grdešić 2008: 641). U *Kamenu na cesti* ti su subverzivni impulsi feminizma stavljeni u prvi plan. Pa je tako, iako se ne radi o „ženskom“ romanu u smislu trivijalnog i popularnog, roman ipak „ženski“ u smislu feminističkog romana (Grdešić 2008: 639).

## 4. Analiza likova i odnosa

Kao što je već spomenuto, ovaj se rad bavi ženskim likovima u romanu. Uz glavni lik Mirjane Grgić, ponudit će opširniju analizu odabranih sporednih ženskih likova, kao i analizu odnosa s glavnom junakinjom te temama koje ti likovi otvaraju o njezinom životu, njezinom položaju i njezinom shvaćanju svijeta. Propitat će se u kojem su suodnosu ti likovi s Mirjanonom i kakva je dinamika uspostavljena među njima. Uz to će se spomenuti neke bitne teme koje Zagorka otvara u romanu upravo pomoću tih likova, kao što su koncepta majčinstva, ženstvenosti, androginije i ženske emancipacije.

### 4.1. Mirjana Grgić

Već je u prvom odlomku romana postavljena mizanscena Mirjanine obitelji, opisana je dinamika odnosa u obitelji i zacrtano Mirjanino mjesto. Mirjana se nalazi između oca i majke, između puške i noža, između muškog i ženskog. Mirjani je dodijeljena uloga medijatorice i posrednice pa će tako cijeli život pokušavati popraviti svoju disfunkcionalnu obitelj, i kao djevojčica, ali i kao odrasla žena kada preuzima brigu o svojoj braći.

Mirjana cijelo djetinjstvo provodi u izolaciji od vršnjaka – ne smije se igrati s braćom, zabranjeno joj je odlaziti u selo, barunići ju ne prihvaćaju, djevojčice u samostanu zadirkuju. Izložena pritom majčinom brutalnom nasilju, Mirjana se okreće učenju i knjigama za što pokazuje veliki interes i dar. Odlična je učenica pa zato želi nastaviti sa školovanjem u Švicarskoj kako bi stekla zanimanje učiteljice i postala financijski neovisna, a time i slobodna žena. Majka za to nema razumijevanja. Štoviše, kako bi ju spriječila, ugovara brak za znatno starijeg Mađara, Lajosa Nagyja.

Brak je za Mirjanu doslovno zatvor. Opet je izolirana i zabranjeno joj je ići među ljude, kontroliraju joj pisma, prema njoj se odnose kao prema služavki, ali na to se dodaje patološka škrtnost muža i svekrve, do te mjere da Mirjana gladuje. Uz to, domoljubnoj Mirjani teško pada živjeti izvan Hrvatske, a muž od nje traži da zaboravi svoj materinji jezik i odrekne se podrijetla i nacionalnosti. Mirjana zato, čim joj se pruži prilika, bježi od muža i traži rastavu.

Vraća se u Zagreb nadajući se slobodi i samostalnosti, ali nailazi na diskriminaciju. Još je jednom Mirjana izolirana iz društva, ovaj put zbog toga što je rastavljena žena. Ne može

pronaći smještaj, ne smije šetati gradom sama, radi za manju plaću od svojih muških kolega, a naposljetku i dobije otkaz samo zato što je žena.

Sve to uzrokovalo je da Mirjana mašta o životu kakav bi mogla živjeti da je rođena kao muško pa se u romanu javlja nekoliko prizora gdje se Mirjana preoblači u mušku odjeću u namjeri da pobjegne od prokletstva žene i iskoristi slobodu koju imaju muškarci.

Bitno je spomenuti i naslovnu sintagmu „kamen na cesti“ koju Mirjana koristi u svom dnevniku i koja se pojavljuje na nekoliko mjesta u romanu, a Mirjana ju koristi kako bi opisala svoj ropski položaj, odbačenost, obespravljenost i stalna poniženja kojima je izložena od rođenja (Nemec 2020: 336).

## **4.2. Majka Jelena i patologija ljubomore**

Lik majke jedan je od najzanimljivijih u romanu. Majka Jelena opisana je kao iznimno lijepa žena, ali narcisoidna i posve obuzeta ljubomorom. Jelena nikako nije lik tipične podložne supruge i tople majke koja obnaša funkciju kućnog anđela, ali unatoč tome itekako perpetuira patrijarhalne stavove i grozničavo pokušava Mirjanu zadržati u njihovim okvirima.

Mirjana je jedino dijete kojoj se majka posvećuje – dječake ne podnosi zbog njihovog spola, a Mirjaninu mlađu sestru Doricu zato što u njoj vidi uzrok nesreće u svom braku. Imajući na umu da je otac odsutan i neključen u proces odgoja, majka je ta koja ima ključan utjecaj na formiranje Mirjaninog identiteta. Majka Mirjanu određuje kao jednako zlu i nevjernu kao i njen otac. To za Mirjanu znači dvije stvari: otac je zao te ona je zla kao otac. Tako joj uskraćuje njezinu autonomiju – propisujući joj mržnju prema ocu kao produžetak svoje mržnje (Matijašević 2008: 334). No najfatalnije je to što guši njen identitet pa je Mirjanino sebstvo „isprano sebstvo koje ne može pružiti otpor onima koji u njega slobodno upisuju i otiskuju na njemu“ (Matijašević 2008: 349). Kad je majki pošlo za rukom ugušiti Mirjanin identitet i uskratiti joj autonomnost, bilo je lako nakon toga upisati u nju osjećaj krivnje, kao i osjećaj odgovornosti da popravi svoju disfunkcionalnu obitelj („Mirjana će spasiti svu obitelj, i djecu, i sebe, i mene“; Jurić Zagorka 2008: 266), a potom i manipulirati njome i gurati ju u okvire patrijarhata. Najbolja slika majčinog mehanizma uskraćivanja autonomije je ona kada ju kao sasvim malu djevojčicu veže užetom za stablo kako ne bi odlazila na selo. Ta je slika moćna i na simboličnoj razini: privezivanje žene za stablo patrijarhata kako ne bi zadobila ikakvu slobodu i moć nad sobom. Žena je za to stablo privezana užetom braka.

Majka drži da je brak za ženu jedini mogući društveni, ali i osobni uspjeh. A svojom manipulacijom uspijeva Mirjanu vezati u brak u izrazito mladoj dobi. Prizor u kojem majka svoju kćer uvjerava da se mora udati vrhunac je njezine narcisoidnosti. Majčina je taktika uvjeriti Mirjanu da je ona požrtvovna majka koja se odrekla vlastite sreće kako bi njeno dijete bilo sretno.

„Samo zbog tebe ne činim to, za tebe sam živjela, tebe sam dala školovati i odgojiti u samostanu da ne pođeš po zlu. Odlučila sam da ti nađem poštenog muža, a ja ću onda imati kod tebe svoju zaštitu. Ti, moje dijete, za koje sam se žrtvovala, ti ćeš me razumjeti, prikloniti se k meni i biti mi potpora u mojoj nesreći. Evo, Mirjana, sad znaj što je tvoja mati pretrpjela. I sad te pitam: hoćeš li spasiti mene i sebe i čitavu obitelj?“ (Jurić Zagorka 2008: 265).

Tako Zagorka obrće model idealne požrtvovne majke. U ovom slučaju majka je uvjerena i polazi joj za rukom uvjeriti druge da je žrtvovala svoju sreću, a zapravo žrtvuje sreću svog djeteta. Majka se vodi motom „Ja sam nesretna, nećete ni vi biti sretni“ (Jurić Zagorka 2008: 386).

Majka i nije majka, ona je najprije supruga. Ona jest biološka majka, ali ponaša se kao maćeha, a to je najviše očito kad kćeri gleda kao suparnice. Za Doricu to otvoreno i eksplicitno tvrdi:

„Otelu mi je muža, makar nije znala, makar nije kriva, a ipak mi je sva duša puna mržnje. Mirjana, osudi me, ali ne mogu drukčije nego da je mrzim. I kad je u kući, ja sam kao zmija jer njezina me prisutnost podsjeća... Što je starija i ljepša, to je više mrzim. Dala sam joj svoju ljepotu, pravo veliš, i baš po njoj bit će od nekog muškarca ljubljena, obožavana. A meni je uzela ljubav“ (Jurić Zagorka 2008: 385).

Mirjanu, za koju tvrdi da ju voli, optužuje da se priklanja ocu, da je na njegovoj strani, ali ju isto tako u posljednjem njihovom susretu tjera od sebe riječima: „Gledajte djevojčuru. Ostavila je poštenog muža da može živjeti nemoralno. Mene je htjela rastaviti s mužem, podmuklo me izbaciti iz kuće da ona stupi na moje mjesto“ (Jurić Zagorka 2008: 506).

Mirjanina majka utjelovljuje tip žene koji je posve obuzet dijadnom vezom s muškarcem, do te mjere „da sve aspekte tog odnosa projicira na odnose s vlastitom djecom“ (Matijašević 2008: 351). Tako izjavljuje „ženi je ljubav muškarca jedina sreća“ (Jurić Zagorka 2008: 388). Naposljetku, majka i nije zapravo ljubomorna na oca i njegove potencijalne afere, koliko je ljubomorna na njegovu slobodu na koju je dobio pravo kao muškarac, a koja je njoj uskraćena kao ženi. Tako proizlazi da je patologija majčine ljubomore, narcisoidnosti i potrebe za kontrolom posljedica njezinog položaja: „Majka je željela biti subjekt, a ostala je objekt“ (Lasić 1986: 23).

To je očigledno u opet vrlo simboličnoj slici vezane žene. Naime, po povratku kući iz samostana Mirjana zatječe majku svezanu na podu. Mirjana prepoznaje majku kao žrtvu koja je uvjetovana činjenicom da je žena i poistovjećuje se neko vrijeme s njom, pa zato odlučuje žrtvovati svoju slobodu i školovanje kako bi spasila majku. Apsurd je u tome što ju majka uvjerava da je rješenje u stupanju u brak: Mirjana namjerava simbolično preuzeti majčinu ulogu žrtve.

Majka je zapravo, jednako kao i Mirjana, žrtva patrijarhata. Generacijska trauma kao mehanizam na koji patrijarhalni sustav računa – da žena ženi bude vuk, odnosno u ovom slučaju, da je majka kćerki vuk. Na majci je da svoju žensku djecu uputi u pravila patrijarhata i zadrži ih u tim okvirima. Tako će majka, a i cijelo društvo, intervenirati u autonomiju kćeri kako bi ona, bez identiteta, svoju dopunu tražila u mužu, „boljoj polovici“. Mirjani to čini majka, a njoj je to učinila, pak, njena majka. Mirjanina majka, kad ne pronade „bolju polovicu“ u svom mužu, ne preuzima, kao što je društveno prihvatljivo, ulogu tihe i požrtvovne supruge i majke, već se predaje patološkoj ljubomori i utjelovljuje arhetip histerične žene. No ipak je već i u tome vidljiv zametak pobune. Mirjana, pak, u potpunosti dokida s tim narativom, ona teži nezavisnosti. Upravo je to jedan od bitnijih feminističkih trenutaka u romanu.

### **4.3. Ubiti majku u sebi**

Kao što je već rečeno, od bioloških roditelja jedino je majka prisutna u Mirjaninom djetinjstvu. Štoviše, Mirjanu je odabrala kao jedino dijete kojem će se posvetiti. Njezine intervencije u Mirjaninu autonomiju rezultiraju u Mirjaninom napuknutom identitetu i narušenoj slici o sebi. Zatumljujući svoj identitet i svoje potrebe, Mirjana preuzima one majčine. Majka je tako u Mirjani stvorila produžetak svoje mržnje i produžetak svoje žudnje. Mirjana zato pita oca u

trenutku kad joj on obeća ispuniti sve želje: „Ne možeš ispuniti ovu jednu jedinu, najvreliju koja bi me usrećila: da živiš u miru i ljubavi s majkom“ (Jurić Zagorka 2008: 487)

Rastavom braka s Nagyjem Mirjana raskida i odnose s majkom. No majčinom naslijeđu jednako kao i patrijarhalnim mehanizmima represije daleko je teže umaći. Mirjanina depresija u koju pada povezana je „s pounutrenjem destruktivnog majčinskog objekta, što rezultira željom da ubije sebe, točnije da 'ubije majku u sebi'“ (Matijašević 2008: 349):

„Nemam više doma, nemam više majke. Ubila se u mojoj duši. Sad leži tamo na odru i tišti me. Težak je mrtvac, pretežak za ovako izmučeno stvorenje. (...)“

Neka manija samoubojstva zahvati Mirjanu kao vrtoglavica od koje nema lijeka. Kud god ide, što god radi, s njom je strahovita želja da sklopi oči i zaspi vječnim snom“ (Jurić Zagorka 2008: 511).

Raskidajući s majkom raskinula je s dijelom svog identiteta i u tome je tragičnost Mirjaninog lika – zatumljujući svoje žudnje i preuzimajući majčine, kad se odrekla onog majčinog destruktivnog naslijeđa u svom identitetu, ostala je praznina. Na neki način, samoubojstvom se vraća majci: „Upravo trenutak Mirjanine smrti – smrt utapanjem – možda najjasnije dočarava trenutak smrti kao trenutak konačnog stapanja s prvobitnim majčinskim objektom, govorimo li pri tom o 'oceanskom osjećaju' povratka u utrobu“ (Matijašević 2008: 354).

#### **4.4. Dadilja Marta kao majčinska figura**

Odnos s dadiljom Martom najbliži je zdravom odnosu djeteta i majke koji Mirjana poznaje. Marta je konstanta u njenim formativnim godinama, opisana kao jednostavna i pristupačna žena puna životne mudrosti. Nepismena seljačka žena koja nije obrazovana, ali ipak zna „sve staviti na pravo mjesto, i sebe, i ljude, i njihove grijeh“ (Jurić Zagorka 2008: 400). Dadilja je vrlo zaštitnički nastrojena i mnogo se puta u romanu javljaju Martine izjave gdje tvrdi da Mirjanu voli kao svoje rođeno dijete. Marta je ta koja Mirjani pruža dom i omogućuje simboličko mjesto kod ognjišta u sobi za poslugu, gdje „Mirjana nalazi najmilije boravište domaćeg ognjišta“ (Jurić Zagorka 2008: 49). Tako Marta utjelovljuje arhetip majke.

Bitna komponenta u njihovom odnosu je i fizički dodir. Dok od svoje biološke majke poznaje samo udarce i batine, Martini neposredni odgovori na to su zagrljaji. To dodatno učvršćuje Martinu poziciju majčinske figure. Zato Mirjani prvi rastanak i prva noć provedena bez Marte teško padaju, kao što malom djetetu teško pada rastati se od majke: „Bez Marte joj se sve čini nepodnošljivo. Nema je tko uzeti u krilo. Nema se na koga nasloniti. Nesigurna je u svakoj kretnji“ (Jurić Zagorka 2008: 64).

Marta je, čini se, Mirjanina jedina istinska saveznica. No pritom treba imati na umu da Marta, kao žena i kao služavka, dvostruko je potlačena – dakle, po rodnom i po klasnom kriteriju. Koliko god je Martina ljubav prema Mirjani neupitna i iskrena, ona Mirjanu ne može uistinu podržati, što zbog već spomenute vlastite potlačenosti, što zbog činjenice da je Mirjana njoj nadređena. Iako to nikad nije bila prepreka u njihovom iskrenom odnosu, istina je da Marta ne može ništa konkretno poduzeti kako bi spasila Mirjanu.

#### **4.5. Časna sestra Bernarda kao mentorica**

Časna sestra Bernarda lik je u kojem Mirjana prepoznaje više uloga pa o njoj razmišlja kao da joj je „mati, otac, škola, voditelj?“ (Jurić Zagorka 2008: 180).

Kao bitna majčinska figura, sestra Bernarda učiteljica je u samostanu, koja prepoznaje Mirjanine talente i dar za učenje i ophodi se prema Mirjani s toplinom i suosjećanjem. Za Mirjanu se zauzima kod nadstojnice kao i kod roditelja, omogućuje joj da razvije talent glume, potiče ju da uči i piše. Mirjanu upućuje o životu i vodi ju kroz teška razdoblja, zajedno smišljaju planove kako bi se Mirjana ostvarila kao školovana žena. Ona u punom smislu utjelovljuje funkciju mentorice.

Sestra Bernarda vjeruje da Mirjana može biti slobodna žena. Zanimljivo je da tu ulogu Zagorka daje upravo opatici čija „sloboda“ poručuje da žena tek podređivanjem života crkvi i ideologiji, odricanjem vlastite seksualnosti, tjelesnosti i u izolaciji, daleko od doticaja sa stvarnim svijetom, može postati slobodna. A i sudbina koju sestra Bernarda vidi kao sretnu za Mirjanu je slična: učiteljice su u ono vrijeme mogle zarađivati novac, ali ne i udati se i osnovati obitelj.

Sestra Bernarda utjelovljuje moralnu dimenziju, njezina je mudrost kršćanska, dana od Boga i k Bogu vodi, transcendentalna, upućuje Mirjanu uvijek na božansko i sveto. Ona djeluje

kao posrednica između Mirjane i njenih suparnika, dakle kao posrednica između Mirjane i svijeta – zauzima položaj Djevice Marije. Ona je Mirjanina duhovna majka (Jurić Zagorka 2008: 118).

#### **4.6. Tri Mirjanine majke**

Većina Zagorkinih likova najvećim je dijelom lišena individualizacije. Smješteni s jedne ili druge strane skale crno-bijele karakterizacije zasnovane na oksimoronskom paru dobra i zla, oni su načinjeni od preizraženih krajnosti (Detoni Dujmić 1998: 167). Tako lik preuzima jednu, do same krajnosti izraženu osobinu koju predstavlja. Likovi romana *Kamen na cesti* nisu izuzeti od tog pravila, izuzev možda glavne junakinje. Zanimljivo je, imajući na umu taj fenomenom, usporediti i proučiti tri majčinske figure u romanu o kojima je do sada bilo riječi – biološku majku Jelenu, dadilju Martu i časnu sestru Bernardu.

Mirjanina biološka majka određena je ljubomorom. Njena patološka, narcisoidna ljubomora posve ju prožima, do te mjere da na vlastite kćeri gleda kao na suparnice. Njena ljubomora je ta koja uništava sve oko sebe, guši Mirjanu i utiskuje u nju osjećaj krivnje. Ona je pogubna majka koja kontrolira, uništava i guši. Predstavlja strašnu, histeričnu majku.

Dadilja Marta je njezina sušta suprotnost. Topla osobnost koja pruža zaštitu, utočište i dom. Ona spašava Mirjanu od pogubnog dodira njene biološke majke – od udaraca i batina. Pruža Mirjani utjehu i utočište te se odnosi prema njoj kao prema vlastitom voljenom djetetu. Marta je za Mirjanu dohvatljiva, opipljiva, stvarna žena; ona utjelovljuje arhetip majke koja pruža topli dom.

Časna sestra Bernarda jednako je topla i zaštitnički nastrojena osobnost kao i Marta. Ipak, onaj opipljivi dio izostaje. Sestra Bernarda postavlja se kao posrednica između nadstojnice samostana i Mirjane, a onda i između svijeta i Mirjane. Ona je Mirjanina zagovarateljica kod njezinih roditelja. Ona je njezina učiteljica, njezin vodič, ona joj pomaže navigirati kroz nedaće života. Njena mudrost je transcendentna, sveta, kršćanska, nasuprot Martinoj životnoj, svjetovnoj mudrosti. Usto, lik sestre Bernarde smješten je u samostan – ona je zaokupljena svetim i božanskim, posve izolirana od svjetovnog i grešnog. Ona je moralna majka – predstavlja djevicu Mariju, *Mater Dei*, nedostižni ideal majčinstva.



Tako nam Zagorka predstavlja tri koncepta majčinstva, ali imajući na umu njezinu sklonost crno-bijeloj karakterizaciji i odsutnosti psihologizacije, Zagorka nam ovdje predstavlja tri funkcije majke, tri njene strane koje sve podjednako utječu na formaciju identiteta kod kćeri – rušilačka ljubomora koja guši i potapa te suparništvo, zatim utočište i topli dom te, konačno, aseksualni, uzvišeni ideal koji je nedostižan, moralni stup kojim žena postaje kada postane majkom u okviru patrijarhalnog sustava.

#### **4.7. Kuma, majčina desna ruka**

Lik majčine kume u romanu ima potpuno iste stavove kao i Mirjanina majka. Kuma je majčina saveznica i istomišljenica. Kad je majka odsutna pa ne može odlučivati o Mirjaninom odgoju, kuma tu nastupa kao njezina opunomoćenica. Kuma to ne čini zbog prijateljstva, već zbog mogućnosti materijalnog iskorištavanja Mirjanine dobrostojeće obitelji. Kako bi što dulje mogla imati koristi od prijateljavanja s Mirjaninom majkom, kuma ju u svakom pogledu preslikava. Čak su im i postupci kažnjavanja isti, pa, kad je Mirjana dovedena da ju se preodgoji, opet biva doslovno vezana.

„I udara je kuma pesnicama i viče: – Napolje iz sobe, napolje – izgura je na dvorište. Tu je uhvati sobarica. Kuharica donese uže, a kuma je sveže o stablo: – Mama mi je pisala da te svežem na sramotni stup. Evo, neka svi vide kakva si“ (Jurić Zagorka 2008: 77).

Uzrok te brutalne i gnjusne kazne opet je isti, Mirjana je osumnjičena da se „klatari“ za muškarcima. Mirjana je poljubila župniku ruku, a kuma to doživljava kao znak Mirjanine seksualne želje: „Rekla sam ti da ne smiješ župniku ljubiti ruke. Ali, dakako, jedva si čekala da se dočepaš njegove ruke. Muškarac te draži“ (Jurić Zagorka 2008: 71). Zapravo se radi o kuminoj projekciji što kasnije zbunjenoj Mirjani pojašnjava jedan dječak, stariji i pronicljiviji.

„Tvoja nafarbana kuma je stara košara i kosu farba i lice, hoće da bude mlada, da se svakom dopadne. Župnik je lijep, ali pobožan pa je i ne gleda. Zato ga tvoja kuma ne trpi. Zato brani da mu ljubiš ruke, ali nemoj to nikome reći.“ (Jurić Zagorka 2008: 33)

Kuma nije dobila mušku validaciju pa je zato gnjevna. Kuma i majka, naime, Mirjanu, još dok je dijete, doživljavaju i prema njoj se odnose kao prema odrasloj osobi koja je u njihovim očima vrlo sebična. Sebična i seksualizirana. To, dakako, nije istina i ne može biti. Mirjana biva optuživana u dobi kad još nikako ne može pojmiti sebe kao seksualno biće niti istraživati tu stranu svog sebstva. Majka i kuma interveniraju u Mirjaninu seksualnost i kontroliraju njezinu spolnost. Naposljetku, kuma je ta koja je kumovala Mirjaninoj preranoj udaji za Lajosa Nagjya, ona i majka žele tobože zaštititi Mirjanu, ali joj u isto vrijeme ne žele objasniti za što točno ju optužuju jer same ne vjeruju u moć svog nadzora. Stoga, nadzor nad Mirjanom predaju njenom mužu.

Kroz cijeli svoj život Mirjana ne pokazuje nikakvo romantično ili seksualno zanimanje za drugu osobu. Čak i kad drugi oko nje tobože prepoznaju takvo zanimanje, kod Mirjane je to želja za prijateljstvom i intelektualnom stimulacijom. Bit će da je uzrok tome potiskivanje njene seksualnosti prije nego ju je Mirjana uopće mogla spoznati i ugrađivanje osjećaja krivnje i srama za osjećaje koje još ne pozna i ne može pojmiti, a kamoli postupati u ime tih osjećaja. U Mirjaninom slučaju odgoj je nasilan i brutalan, ali ona nikako nije izuzetak kad se radi o sramu zbog vlastite seksualnosti. Od svake se žene u patrijarhalnom društvu, čak i od heteroseksualne u heteronormativnom, očekuje sram i, u najmanju ruku, suzdržanost po pitanju osobne seksualnosti i spolnosti, dok se, s druge strane, očekuje da se ostvare kao majke. Mirjana postupa po nahodanju srama i osjećaja krivnje koje je u nju usađeno u procesu patrijarhalnog odgoja pa se zbog toga ne udaje i ne postaje majkom, a društvo zbog toga kažnjava.

Zanimljiv je i razlog kuminog gnjeva prema svećeniku koji joj ne pridaje pažnju. Iako katolički svećenik koji se obvezao na celibat, za kumu je on najprije muškarac, a kuma je žena koja živi od muške pažnje i odobravanja. I to muškaraca koji joj to uporno uskraćuju – zato joj muževa naklonost nije nimalo bitna, njegovu je pažnju i odobravanje već jednom prije pridobila. Možda ju ne uživa sada, ali ne bi mogla postati njegovom ženom da ju prije nije doživljavao na takav način. Kuma je žena koja nije standardno lijepa poput njene prijateljice, Mirjanine majke. Kod njihovog prvog susreta, Mirjana kumu ovako ju vidi: „Mirjanin pogled zapne o gospođu u veoma šarenoj haljini. Kosu joj pokriva šarena široka vrpca u neprijatnom neskladu s jakim nosom, oličenim licem što se Mirjani pričinja staračkim“ (Jurić Zagorka 2008: 62). Kumina vanjština je nakaradna: šarenim vrpcama pokušava svratiti pozornost na sebe, a starost krije ukočenim držanjem, lošom šminkom s puno rumenila i crno obojanom, uvijenom kosom. Kuma je žena koja se ne može pomiriti s činjenicom da stari.

Mirjana župnikovu naklonost zadobiva zato što je inteligentna i vrijedna učenica. Ipak, za kumu je Mirjana žena, i to žena koja je mlada i uživa pažnju koja je njoj samoj uskraćena. Za kumu, jedini valjani dokaz da je žena privlačna je muška pažnja. Ako je žena privlačna, onda je i relevantna u društvu (ovo će se podrobnije analizirati u odlomku u umjetnici). Ako se radi o pažnji mladog muškarca koji se pritom zarekao na celibat, tim bolje. Mirjana je, dakle, živući dokaz njezine starosti i neprivlačnosti. Kuma je žena koja je vrlo dobro upućena u mehanizme društva u kojem živi i zna kako se postupa s ostarjelim ženama koje se više ne mogu natjecati u ljepoti s mladim djevojkama. I zato se kuma ne želi pomiriti sa svojim izgledom i sa svojim godinama jer to znači egzil iz društva i, naposljetku, društvenu smrt.

#### **4.8. Nagyjeva majka i odgoj sinova**

Na prvi pogled Mirjanina se svekrva doima kao škrtica starica kojoj se odrasli sin Lajos Nagy otima izvan kontrole i koja ne odobrava njegov izbor supruge. I istina je da se Nagy oženio Mirjanom unatoč negodovanju njegove majke. Istina je također da se Nagy oženio Mirjanom isključivo zbog njenog izdašnog miraza. Taj je trenutak zanimljiv za analizu njezine kontrole i promatranje je li se Nagy uistinu izmaknuo kontroli vlastite majke. Ako jest kontroli, svakako nije njenom pogubnom utjecaju.

Starica ima dva sina. Doktor Franjo odselio se od obitelji, osamostalio i, sudeći prema njegovim zdravim reakcijama pri posjetu obitelji, potpuno se odupro majčinom utjecaju i naslijeđu. Može se usporediti s Doricom u slučaju sestara Grgić i odnosa prema njihovoj majci. On osuđuje majčinu i bratovu patološku škrtost koja odlazi toliko daleko da izgladnjuju Mirjanu, jasno raspoznaje u čemu je problem, zbog čega je Nagy uzeo Mirjanu za ženu i pokušava nju samu zaštititi kad obiteljska svađa eskalira. Drugi sin, Lajos, majčin je sin. Škrta materijalist koji grozničavo broji svaku forintu i koji će poduzeti sve da stekne novac i zadrži onaj koji je već stekao.

Iako se naizgled čini da je sin taj koji ima posljednju riječ u obitelji, majka je ta koja svime i svakome u kućanstvu upravlja. Kako je sin oženio Mirjanu bez njenog odobrenja, ona ga kažnjava pasivnom agresijom: „Onda sam ja ovdje suvišna. Dobro“ (Jurić Zagorka 2008: 321). Čini sve kako bi Mirjanu prikazala kao rastrošnu i razmaženu i kao onu koja razara obitelj: „Evo znala sam, ona će unijeti razdor između mene i sina, znala sam – stade plakati odlazeći“ (Jurić Zagorka 2008: 331). Ona upravlja kućanstvom, ništa ne uzmiče njenom oku, sve

primjećuje, sve vidi. Zna što u kojem trenutku Mirjana radi, zna kad kriomice jede, označuje kolače u ostavi da vidi je li tkogod nešto pojeo bez njene dozvole. Kad ipak bude dogovoreno da služi veće obroke za Mirjanu, ona mudro polako te obroke svakim danom smanjuje dok opet ne budu oskudni kako je već prvobitno zamislila. Nebrojeno puta šulja se Mirjani u sobu, prisluškuje ju, provjerava ju i kontrolira. Kad se pogleda kako Nagy kontrolira Mirjanu i uspoređi s načinom njegove majke, nije teško uočiti sličnosti. Očito je da je patološka škrtost i potreba za sveopćom kontrolom obiteljska crta – ne ona koja se prenosi genima, već koja se prenosi odgojem. Nagy koristi mehanizme koje je usvojio odgojem i učenjem po modelu majke.

Ni u kom slučaju ne opravdavajući Nagyjeve postupke, očigledno je da ni sinovi u patrijarhalnom sustavu nisu imuni na intervencije u njihove identitete, kao ni na patološka obiteljska naslijeđa. U Nagyjevom slučaju, kao i u Mirjaninom, majka na svoje dijete gleda kao na produžetak vlastitog identiteta. Majke, odnosno žene, odgajaju djecu s patrijarhalnim pogledima na svijet. No bilo bi lakoumno zaključiti da su onda žene same zaslužne za svoj položaj. Istina je da reproduciraju patrijarhalne mehanizme kod vlastite djece, na jedan način kod ženske, a na drugi kod muške, a onda i općenito u životu i svojoj okolini. Istina je, isto tako, da one to čine jer im sustav zapravo ne ostavlja izbora, a to je izravno vidljivo u Mirjaninu primjeru. Mirjana, koja pokušava postupati drugačije, biva opetovano diskriminirana i odbacivana, a njezin identitet neprestano iznova negiran, što ju dovodi do depresivnog sloma i samoubojstva.

#### **4.9. Sestra Dorica i obiteljsko naslijeđe**

Dorica je Mirjanina mlađa sestra koju majka krivi za svoj neuspješan brak. Majčina odbojnost prema Dorici neprikrivena je još i prije njenog rođenja. Dorica je tako prve godine života provela na selu, kod dojlje i sva boležljiva, a i kad se vrati živjeti u obiteljski dom, majka je otvoreno zla prema njoj. Unatoč tome, Doricu ne muči osjećaj krivnje i odgovornosti zbog njene disfunkcionalne obitelji kao što to muči Mirjanu. Vrlo se uspješno odupire obiteljskom, a posebno majčinom naslijeđu.

Mirjana i Dorica, iako sestre, djetinjstvo nisu provele zajedno. Tek se kasnije ujedanjuju i pronalaze jedna u drugoj sestru u punom smislu. Mirjana, s jedne strane, posjeduje veliki kapacitet za intelekt, a Dorica je, s druge strane, vrlo pronicljiva i puna životne mudrosti, što će reći – emocionalno inteligentna. Njeno odupiranje obiteljskoj patologiji dijelom je uzrokovano

njenom izdvojenosti iz obitelji u ranom djetinjstvu, ali Dorica vrlo brzo uočava i nelogičnosti u Mirjaninoj obrani majke. Odbija prihvatiti da je Mirjanin brak imao smisla, kao što si to Mirjana pokušava racionalizirati. Ne nalazi pokrića za majčinu manipulaciju niti opravdanja za Mirjaninu žrtvu:

„Jest, istina, ali zar bi ti morala za to dati cijeli svoj život? Zar ti mama nije mogla naći nekoga tko bi ti pristajao kao onaj mladi pravnik gospodin Milan? Vi ste se vrlo dobro slagali, vidjela sam kad je bio kod nas popodne i navečer nije se maknuo od tebe. Život si dala sasvim uzalud, nizašto“ (Jurić Zagorka 2008: 396).

Velik je sraz između Mirjaninog intelekta i Doričine emocionalne inteligencije (Matijašević 2008: 352) pa se Mirjana čudi kad Dorica s lakoćom prepoznaje toksičnost „majčine ljubavi“ i odbacuje ju.

„– Ne razumijem zašto si se podala maminu utjecaju?

– Ti ne voliš mamu?

– Ona me mrzi, tuče, progoni me, ne može me vidjeti, nikad me još nije poljubila.

Nikad, Mirjana. Nikad pomilovala“ (Jurić Zagorka 2008: 397).

Lik Dorice služi kao kontrast Mirjani. Radi se o dvjema ženama koje dijele istu obitelj i iste traume, ali se različito suočavaju s njima, odnosno ne suočavaju. Dok se Mirjana neprestano vrti u krug tražeći ljubav i prihvaćanje kod onih koji to do krajnosti uskraćuju, Dorica je na putu oslobođenja od utjecaja *sablasne* majke (Matijašević 2008: 352).

#### **4.10. Žena prerusena u muškarca i Zagorkin koncept androginije**

Nejasno je radi li se o muškarcu ili ženi, ali lik koji se pojavljuje vrlo usputno i u svega jednoj sceni itekako utječe na lik Mirjane i otvara pitanja Zagorkinog shvaćanja kategorije roda. Taj je prizor izravan povod Mirjaninog planiranja da pobjegne preodjevena u mušku odjeću i pokuša realizirati svoju želju da bude muško:

„Zahvatila je pogledom muškarca osrednjeg rasta. Vitak je, lice duguljasto, oči svijetle, crte lica blage, ženske. Očito je prešao četrdesetu. Nema brkova ni brade, lice mu je glatko, a nigdje traga brijanju.

– Niste ga dosad vidjeli? To je vijećnik banskog stola. Valjda vam je čudan što nema brkova ni brade? Izgleda ženski i glas mu je takav. Ali odličan kavalir.

Neko silno čuvstvo obuzima Mirjanu. Mozak je pali, srce udara i šapće. (...)

– Milostiva, to nije muškarac. (...) Ne. To nije muškarac, već žena. Odjenula se tajno u muško odijelo“ (Jurić Zagorka 2008: 244-245).

Ženski likovi koji se presvlače u mušku odjeću jedno je od stalnih mjesta u Zagorkinom opusu. Preodijevanje i krabuljenje svakako su motivi koje Zagorka poznaje iz tradicije tzv. trivijalne književnosti i pučkih komedija. No Maša Grdešić tvrdi da se ovdje ne radi samo o motivu koji Zagorka baštini iz tzv. trivijalne književnosti:

„Da je kod Zagorkke posrijedi samo trivijalni motiv preoblačenja, likovi bi svoj sretan kraj dočekali nepromijenjeni, isti onakvi kakvi su bili na početku radnje, međutim njezine junakinje ne mijenjaju samo odjeću, one posredovanjem muškog odijela doista mijenjaju i svoj identitet“ (Grdešić 2008: 385).

Pritom je bitno primijetiti da motiv transvestizma ne označava ovdje nikako namjeru za zadiranjem u spol, već je ovo isključivo pitanje roda. Lasić to definira kao „žene koje ostaju ženama, ali misle i djeluju kao muškarci“ (Lasić 1986: 19). Nije to ni žudnja za transrodnošću, ni za novom kategorijom roda. U ovom romanu motiv preodijevanja u službi je kritike rodnog binarizma.

Tome ide u prilog i činjenica da je Mirjana u romanu opisana kao androgino, aseksualno biće. Njena želja da bude muško uzrokovana je njenom ograničenom individualnom, društvenom, ekonomskom... slobodom zbog toga što je žena. Ona problem vidi u ulogama koje su propisane za žene i u ograničavajućim i represivnim mehanizmima koji ne dozvoljavaju da žena izađe iz kruga onih nekoliko uloga koje su općeprihvaćene.

Zagorka u svom članku *Napredna žena i današnji muškarci* objavljenom u časopisu *Zvono* 1909. godine adresira problem položaja žene i poimanja ženstvenosti te posredno predstavlja svoj koncept androginije:

„Jer baš u tome se sastoji sva naprednost i napredak žene, da umije naći pravu sredinu između čovjeka i žene. I ako ona u korist toga čovjeka 'uništi ženu, da ostane čovjekom' – onda više nije: napredna žena. Onda je ona stvor, koji je navijestio rat – prirodi. A priroda je najsavršenija“ (Jurić Zagorka, 1909: 14).

Zagorka ne poziva žene da se odreknu svog roda, već da ispitaju kategoriju roda kao društvenog konstrukta koji sve one koji se ne ponašaju u skladu s datim pravilima gura na margine. Ona modernu i ostvarenu ženu vidi kao sintezu muškog i ženskog:

„Sve to treba u sebi da istrijebi, ali sve one lijepe i dobre krasne ženske sposobnosti mora spojiti sa čovjekom, da stvori pravu naprednu ženu, kao i slikar, koji spaja dvije odabrane boje, da stvori treću, još odabraniju“ (Jurić Zagorka, 1909: 14).

Kad ostavlja svoju haljinu zakopan u vrtu ne čini to zato što se odrekla svog roda, već zato što se odriče patrijarhalnog koncepta ženstvenosti. U posljednjem dijelu romana Mirjana svjesno i namjerno održava sliku sebe kao „muškarac“ u društvu, realizirajući tako Zagorkin koncept androginije.

#### **4.11. Prijateljica Ružica i prokletstvo neudane žene**

Ružica je Mirjanina prijateljica koja ju susreće u ključnom trenutku velike nesreće, kada saznaje da su ju braća iskoristila i ostavila u dugovima. Ona i Mirjana zajedno su bile učenice u samostanu, a sad je Ružica supruga i majka. Unatoč vrlo različitim stilovima života i pogleda na svijet, Mirjana u Ružici pronalazi istinsku prijateljicu i utočište.

Ružica predstavlja tada standardni i jedino prihvatljivi tip žene: „Onda joj lijepa crnka ukratko pripovijeda svoj život. Jednostavan, a ipak tako snažan. Imala je veliku ljubav, kratili

su joj roditelji vrlo dugo, a onda su ipak pristali“ (Jurić Zagorka 2008: 561). Ružica je oličenje savršene supruge i majke, uzor ženstvenosti, nježni kućni anđeo. Njezin uspješan brak i skladna obitelj prikaz su stereotipne sličice toplog obiteljskog ognjišta kod kojeg pronalazi mjesta i za svoju buntovnu prijateljicu Mirjanu: „a onda se preseli u sobu koju je Ružica uredila za nju. Bila je mala, jednostavna, ali topla, puna duha domaćeg ognjišta“ (Jurić Zagorka 2008: 563).

Iako prihvaća svoju prijateljicu, Ružica drugačije gleda na svijet i njena se uvjerenja kose s onima njene prijateljice. Ružica se nada da će njen bunt ipak splasnuti i na Mirjanino odbijanje braka gleda kao na problem koji treba riješiti, a isto tako ne odobrava njeno neženstveno ponašanje. Potpuno konformirana, Ružica služi kao svojevrсни *insajder* za marginaliziranu Mirjanu, ona vrlo pragmatično iznosi Mirjanine pogreške pri pokušaju socijalizacije.

„Imaš samo tri pogreške: prvo: ne brineš se za svoju vanjštinu, odijevaš se u bluze s muškim ogrlicama i manšetama kao muško-žensko. Drugo je: kad si u društvu. Umjesto da se zabavljaš kao druge žene, neprestano zapodijevaš razgovor o politici, o borbi, o ženskom pravu i tko bi znao o kakvim sve to stvarima, a to dosađuje muškarcima i ženama, čak i meni, a pri tom je svaka tvoja gesta muška. Treće: ideš u kavanu sama ili s političkom mladeži, ideš u javne lokale na političke skupštine, još i danas, pa to je strahota. Nijedne žene tamo nema, kažu mi gospoda, samo ti. Zbog svega toga zovu te muškaračom. (...) Kad bi imala muža, Mirjana, misliš da bi tko od njih opazio tu tvoju muškost ili te osuđivao? Rekli bi da si vraška žena, a kad bi tvoj muž bio naročiti čovjek, po ličnosti i položaju, još bi mu laskali da ima izvanredno odvažnu i pametnu ženu. Svaka tvoja pogreška nestala bi u sjaju muževljeve svjetlosti“ (Jurić Zagorka 2008: 576).

Ružica je glas društva, patrijarhalnog sustava i uočava da je Mirjanina najveća krivnja to što je neudana, što teži za neovisnošću od muškaraca. Pa je tako i funkcija lika Ružice da izoštri kontrast između uzorne žene koja se podređuje pravilima patrijarhalne institucije i Mirjane koja se tome odupire.



## 4.12. Umjetnica i ideja o privilegiji lijepe žene

Lik neimenovane umjetnice pojavljuje se uzgred pred sam kraj romana. Umjetnica često boravi sa svojim mužem u kavani u koju i Mirjana redovito zalazi, a opisana je kao karizmatična osoba: „Njezin nastup, govor i obrazovanje natjecali su se s nekom tajanstvenom privlačnošću njezine vanjštine. Nijedan muškarac nije mogao proći uz nju, a da ne bi zastao privučen neodoljivošću te pojave. A osvajala je istodobno i žene uvjerljivom ljubaznošću“ (Jurić Zagorka 2008: 577). U trenutku susreta s dotičnom umjetnicom, Mirjana se pomirila, čak i prigrllila svoju sudbinu „muškarače“ i to odrješito obznanjuje svojoj okolini, dok umjetnica ima drugačije ideje o tome kako bi se žena trebala postaviti:

„Mnogi prazni ljudi i nitkovi polučuju u društvu sve što hoće, samo zato što posjeduju privlačnost. Ili se umiju učiniti privlačnima. Vi biste trebali nastojati da korigirate svoje nedostatke. (...) Žena to može. Valja se dotjerati i nastojati barem markirati neku ženstvenost. Trsiti se da je uzmognete prikazati. Muškarci su tako tašti da im godi svaki koketni pogled i manje lijepe žene ako bi u nje mogao naslutiti ženstvenost. Polaskati muževima vrlo je važno. Oni su do srži tašti. Koja žena zna to iskoristiti, osvaja i pojedinca i skupine. (...) Morate tražiti ljudske simpatije, prikazati se onakvom kakvom vas ljudi žele, a ne kakvi jeste.“ (Jurić Zagorka 2008: 579)

Dok Mirjana svoju slobodu pokušava pronaći u društvenom izumiranju (Grdešić 2008: 660), odriče se onih svojstava koje se u društvu smatraju ženstvenim kako bi mogla biti nevidljiva. S druge strane, umjetnica Mirjaninu krivnju nalazi u tome što je ona socijalno neprilagođena, ponosna i antipatična. Umjetnica zapravo perpetuira stav da žena svojoj okolini duguje vlastitu ljepotu i uglađenost. Žena mora biti ugodna muškom oku da bi bila shvaćena kao pametna i sposobna. Ako želi uspjeti, mora biti spremna i mora znati iskoristiti moć koketiranja i seksipila. Time umjetnica sama potvrđuje da je žena u patrijarhalno uređenom sustavu – objekt, i to seksualni objekt. Svaka žena koja ne zadovoljava taj kriterij je nevidljiva – dakle, nerelevantna. Ipak, žena i kod šarmiranja mora imati mjeru jer je inače čeka naslov „žena lakog morala“. Mjeru će osigurati tako što se uda jer, kako zaključuje umjetnica, „Žena pak mora imati, ili ljepotu ili barem šarma, ali svakako utjecajnog muža. Bez toga se ne može ništa“ (Jurić Zagorka 2008: 580).

Mlada umjetnica tako nudi još jednu varijantu „slobodne“ žene koja zapravo nije slobodna: lijepa žena nije privilegirana i nije slobodna, a njena ljepota je samo iskorištena. Zapravo ne postoji način da Mirjana zadobije potpunu slobodu, autonomnost i autentičnost. Svaka verzija ženske emancipacije koja joj je ponuđena krnja je. Mirjana polako shvaća da je sve oko nje tako uređeno da je potpuna emancipacija nje kao žene apsolutno nemoguća.

## 5. Zaključak

Lik Mirjane u romanu *Kamen na cesti* reprezentativan je i univerzalan kad se radi o feminističkom štivu. Mirjana, kao i mnoge žene, pogotovo u Zagorkino doba, neprestano važe između dvije iskonski ljudske potrebe: iskrenog i neskrivenog očitovanja vlastitog identiteta i autonomije te pripadanja zajednici u kojoj se osjeća prihvaćeno – dakle, zajednici koja poštuje autonomiju. No Mirjanino je prokletstvo što se u njenom slučaju te dvije strane međusobno isključuju. Ako bi bila vjerna društvu i njegovim vrijednostima odrekla bi se vlastitog identiteta, a ako je vjerna svojem identitetu i prakticira svoju autonomiju čini socijalno samoubojstvo.

Konstantno izdvojena i izolirana, Mirjana upućuje na osamljenu sudbinu žene koja se buni protiv represije patrijarhata pa je posljedično izgurana na rub društva. Podršku u ustrajnosti ne nalazi ni u ženama oko sebe. Svaka od njih pred Mirjanu donosi svoju verziju ženstvenosti i slobode, svoju verziju pomirenja tada nepomirljivog, ali svaka je od tih verzija, na jedan ili drugi način, zagađena patrijarhatom.

Žena koja se preobukla u muško odijelo je žena koja se odrekla svog rodnog identiteta kako bi se realizirala. Ona ostatak svog života živi u laži. Dakle, nije slobodna. Sestra Dorica i prijateljica Ružica, iako dobronamjerne prema Mirjani, osobno odabiru konformiranje u društvo. Alijenacija je za njih previsoka cijena za slobodu. Mlada umjetnica tobožnju slobodu vidi u dodvoravanju muškom rodu. Časna sestra Bernarda nudi, pak, društveno prihvatljivu slobodu, ali koja opet podrazumijeva osamu, izdvojenost i ograničenost. Redovnice su fizički izdvojene u svojim samostanima i podređene u crkvenoj hijerarhiji. Učiteljice mogu same za sebe zarađivati, ali jedino pod uvjetom da se ne udaju. Jedino u dadilji Marti Mirjana pronalazi saveznicu, ali Martina je pomoć ograničena jer je i ona sama potlačena, i to dvostruko – rodno i klasno, kao žena i služavka.

S druge strane, biološka majka je otvoreno suprotstavljena svakom Mirjaninom pokušaju emancipacije. Od najranijeg djetinjstva ona ju veže, doslovno i simbolički, prilikom svakog Mirjaninog pokušaja bijega u slobodu. Majka, i sama žrtva vlastitog položaja u patrijarhatu, Mirjanu guši i potapa sve njene ambicije. Na taj način patrijarhat osigurava da se žene same međusobno reguliraju. Uzrok ženskog suparništva gdje gdje leži u zavisti i zajedljivosti, ali ga uglavnom treba tražiti u neosvijestjenosti vlastitog ženskog položaja i needuciranosti. Kako je jedan od mehanizama represije nad Mirjanom i prekid školovanja, zatvara se puni krug koji garantira potlačenost žene.

Mirjana taj krug ipak prekida. Ne pristaje ni na jednu komprimiranu verziju emancipiranosti i odbija nastavljati tradiciju patrijarhalnog samoreguliranja među ženama. To čini roman *Kamen na cesti* vrlo bitnim feminističkim trenutkom na sceni hrvatske književnosti. A činjenica da je Zagorka ovaj roman napisala tridesetih godina prošlog stoljeća još je jedan prilog tezi koju iznosi Pavao Pavličić u svom *Rukoljubu*: Zagorka je uistinu bila ispred svog vremena, u svemu je uranila (Pavličić 1995: 7).

## 6. Literatura

1. Detoni Dujmić, Dunja. 1998. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
2. Grdešić, Maša. 2008. „Politička Zagorka: *Kamen na cesti* kao feministička književnost“. U: Marija Jurić Zagorka: *Kamen na cesti*. Zagreb: Školska knjiga, str. 639-661.
3. Grdešić, Maša. 2010. „Kamen na cesti“. *Hrvatska književna enciklopedija*, Sv. 2: Gl – Ma, ur. Velimir Visković. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 256.
4. Grdešić, Maša. 2008. „'Divno čudovište': uvod u Zagorkinu koncepciju androginije“. *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 357 – 388.
5. Jurić Zagorka, Marija. 1909. „Napredna žena i današnji muškarci“. *Zvono*, 1, str. 11 – 14.
6. Jurić Zagorka, Marija. 2008. *Kamen na cesti*. Zagreb: Školska knjiga.
7. Lasić, Stanko. 1986. *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873-1910): uvod u monografiju*. Zagreb: Znanje.
8. Matijašević, Željka. 2008. „Jaganjac božji koji pre-uzima grijehe svijeta: identitet u *Kamenu na cesti* Marije Jurić Zagorke“. *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 343 – 356.
9. Nemeć, Krešimir. 1998. *Povijest hrvatskog romana: od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje.
10. Nemeć, Krešimir. 2020. *Leksikon likova iz hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.
11. Pavličić, Pavao. 1995. *Rukoljub: pisma slavnim ženama*. Zagreb: Slon.
12. Šicel, Miroslav. 2009. *Povijest hrvatske književnosti*, Knj. V: *Razdoblje sintetičkog realizma*. Zagreb: Naklada Ljevak.

## 7. Sažetak i ključne riječi

Ovaj rad analizira odabrane ženske likove u romanu *Kamen na cesti* Marije Jurić Zagorke. Prvo su predstavljene posebnosti i karakteristike autoričinoga stvaralaštva, a potom samog romana. Središnji je dio rada analiza ženskih likova, i to s naglaskom na odabrane sporedne likove i njihove utjecaje na glavnu junakinju, Mirjanu Grgić. Rad se, dakle, bazira na analizi odabranih sporednih ženskih likova i njihovu utjecaju na formiranje identiteta glavne junakinje te njihovu funkciju u odnosu na nju. K tome, razmotrit će se i pojmovi i koncepti koje ti likovi donose sa sobom u romanu. Odabrani sporedni ženski likovi su Mirjanina majka Jelena, dadilja Marta, učiteljica Bernarda, kuma, svekrva (Nagyjeva majka), sestra Dorica, neimenovana žena prerušena u muškarca, prijateljica Ružica i neimenovana mlada umjetnica.

Ključne riječi: Marija Jurić Zagorka, *Kamen na cesti*, ženski likovi, feminizam, androginja

## 8. Naslov i ključne riječi na engleskom jeziku

Title: Female characters in the novel *Kamen na cesti* (*A Stone on the Road*) by Marija Jurić Zagorka

Keywords: Marija Jurić Zagorka, *Kamen na cesti* (*A Stone on the Road*), female characters, feminism, androgyny